

XVII КРУГЛИЙ СТІЛ «УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ: ДОСВІД СУЧАСНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ»

26 січня 2024 р. Український центр вивчення історії Голокосту традиційно відкрив новий рік подією, яка стала вже нашою візитівкою: було організовано і проведено XVII круглий стіл «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: досвід сучасної війни проти України». Цього року до заходу долучилася рекордна кількість партнерів, що підкреслює його актуальність і важливість в умовах повномасштабної війни. Круглий стіл відбувся за фінансової та організаційної підтримки Goethe-Institut в Україні, House of Europe, єврейської громади м. Дюссельдорф, Української асоціації юдаїки та магістерської програми з юдаїки НаУКМА.

Цьогорічний круглий стіл мав дві сесії, які безпосередньо стосувалися викликів для діяльності наукових інституцій, закладів вищої освіти і музейних установ, що поставила перед Україною війна. Спікери представляли, як завжди, широку географію: від прифронтових Кривого Рогу і Харкова до Ужгорода. Незважаючи на геолокацію, повномасштабна війна позначилася на діяльності всіх без винятку в різний спосіб.

Дуже приємно зазначити, що, попри буремні часи, в Україні відкриваються нові музеї (як-от Музей Кисиліна на Волині та Музей воєнного дитинства в Києві), в умовах постійної небезпеки працює Музей культури єврейського

народу та історії Голокосту «Музей Михайла Мармера» в Кривому Розі, оновлюються експозиції та концепції роботи багатьох музейних установ в Україні. Всю цю роботу, звісно, здійснюють професіонали-ентузіасти, найчастіше без найменшої підтримки з боку держави.

Щодо вищої школи, то маємо цілий спектр проблем і викликів, пов'язаних із війною. З усієї України велика кількість викладачів і студентів стали на захист країни у лавах ЗСУ. Навчання в багатьох закладах відбувається онлайн. Проте війна сучасна з її очевидними історичними паралелями до Другої світової значно підвищила інтерес студентства до курсів історії Голокосту (зазвичай у навчальній програмі ВНЗ це курси «за вибором»), що підкреслює запит суспільства щодо популяризації цієї теми в сучасному українському суспільстві.

Робота українських науковців і освітян в умовах повномасштабної війни без перебільшення викликає захват і пошану в наших зарубіжних колег. На цьому під час відкриття круглого столу наголосили, зокрема, Надзвичайний і

Анатолій Подольський під час відкриття круглого столу

Учасники XVII круглого столу

Повноважний Посол Федеративної Республіки Німеччина пан Мартін Єгер, директор Goethe-Institut Україна пан Фабіан Мюльталер і представник Єврейської громади м. Дюссельдорф пан Маттіас Ріхтер.

Окремої уваги заслуговує місце проведення заходу: приміщення Центру польських та європейських студій НаУКМА, що одночасно є укриттям для викладачів і сту-

дентів Києво-Могилянської академії. Такі вимоги часу. Проте здатність України і українців знаходити вихід, долати виклики переконає нас у тому, що ми здолаємо ворога і продовжимо рух до європейської спільноти!

Ольга Лімонова,
координаторка проєктів
формальної освіти УЦВІГ

Пропонуємо шановним читачам тексти декількох доповідей круглого столу.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДО МУЗЕЇВ ЗА УМОВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОКОСТ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЮ МИХАЙЛА МАРМЕРА

Музей — це місце комунікацій колективного минулого із сучасною спільнотою. У музеї люди не тільки отримують знання та задовольняють інтелектуальні й емоційні потреби, а й глибше усвідомлюють дійсність, проводять важливі паралелі, знаходять глибокі сенси у подіях, учасниками яких вони можуть бути. У цьому контексті музеї, присвячені історії Голокосту, стоять у першому ряді, оскільки є місцем пам'яті про трагедію.

Криворізький музей культури єврейського народу та історії Голокосту «Музей Михайла Мармера» має великий досвід роботи у напрямі збереження пам'яті про Шоа і формування культури пам'яті в українському суспільстві. Однак сучасна війна внесла свої корективи в цю діяльність, яка тепер суворо підкоряється обставинам, що склалися в країні.

Насамперед, зміни торкнулися формату відвідувачів. До повномасштабної війни не втрачали популярність екскурсійні і лекційні заняття, а також воркшопи для школярів різного віку. У сучасній ситуації, з огляду на близькість Кривого Рогу до місця бойових дій і вимушений режим онлайн-роботи навчальних закладів, зустрічі й співпраця з цією категорією відвідувачів є неможливою.

Трапляються й інші трагічні події, внаслідок яких уже розроблені програми йдуть шкереберть. Наприклад, у червні 2023 р. заплановано проведення музейної практики для студентів історичного факультету Криворізького державного педагогічного університету. Але в день початку практики стався масовий обстріл міста ракетами. Будівля синагоги Бейс Штерн Шульман, в якій розташовується музей, постраждала, а батьки студентів із позаміських районів у паніці дзвонили і вимагали відправити дітей додому. Отже, практика не відбулася.

Проте музей не втратив своєї довоєнної популярності не тільки в регіоні, а й за його межами. Гості міста не залишають нагоди, щоб познайомитися з чудовою культурною інституцією.

У Кривому Розі достатньо закладів вищої освіти, є військовий і авіаційний коледжі. Студенти та курсанти освітніх установ, на відміну від школярів, є постійними учасниками музейних екскурсій, лекцій з історії Голокосту, під час яких обов'язково проводяться паралелі між діями нацистів гітлерівської Німеччини та путінської росії. Порівняння офіційних ідеологій і добре відпрацьованого пропагандистського впливу на свідомість народів красномовно показує глибину злочинності обох режимів, розкриває весь жах, пережитий жертвами Бабиного Яру, Аушвіца, Треблінки, Собібору, Бучі, Ірпеня, Маріуполя, Херсона, зближує їх у своєму стражданні. Так формується колективна трагічна пам'ять, так відбувається засвоєння уроків минулого.

На тлі продовження війни в музеї формуються нові традиції. Наприклад, уже стало звичним, що наприкінці наших зустрічей студенти залишають гроші «для ЗСУ» зі словами: «Ви знаєте, куди їх відправити». Так, усе, що збирають хлопці та дівчата, надсилаємо на дрони одному з підрозділів аеророзвідки.

Слід зазначити, що після першого відвідування музею молодь потім повертається постійно, замовляючи заняття різних форматів, або просто поспілкуватися. Віднесемо це до позитивної оцінки діяльності музею.

Частими гостями бувають родини біженців і вимушено переселених осіб із окупованих територій. Знайшовши притулок на новому місці, люди прагнуть познайомитися із ним, порівняти з тим, що втратили. Їхній сумний досвід накладається на концептуальний зміст експозицій і робить його ще більш усвідомленим. Особливо яскраво це проявляється, коли переселені особи з Херсона дізнаються, що всі музейні меблі, полиці та вітрини виготовив талановитий майстер, який загинув під час визволення їхнього рідного міста й правобережжя області.

Але особливими гостями, для яких у музеї завжди є різні смаколики, кава та чай, є військові, що захищають містян від ракет або перебувають на реабілітації після поранень. Вони приходять невеликими групами, щиро цікавляться всім, що оточує, намагаються охопити пам'яттю все, що бачать і чують. Таке відчуття, що вони по-новому знайомляться не лише з Україною, а й із самими собою на умовно мирній території. Після їхнього приходу залишається відчуття надії та впевненості у перемозі України.

У повсякденній роботі музею мало що змінилося: як і раніше, експозиції поповнюються новими артефактами, співробітники збирають і опрацьовують свідчення очевидців єврейської трагедії під час Другої світової війни. Так само основними формами роботи є тематичні екскурсії та лекції, які знайомлять гостей із культурою, традиціями євреїв, історією та наслідками Голокосту.

Тема Шоа завжди викликала відповідні емоції у слухачів: співчуття, сльози на очах, спонукала повертатися до пам'яті про загиблих. Але в процесі накопичення досвіду сьогоденної війни приходиться розуміння того, що хоч би як чудово працював, наприклад, наш музей, єврейська трагедія «до» звучала віддалено в часі, як щось абстрактне навіть серед тих, хто 80 років тому втратив родичів. Поступово горе від масових убивств могло перетворитися на необхідну формальність, яку треба було б постійно «підігрівати» новими фактами.

Світлана Піддубна,
директорка Музею Михайла Мармера, м. Кривий Ріг

ВИКЛАДАННЯ КУРСІВ І ТЕМ У ВИЩІЙ ШКОЛІ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ІСТОРІЄЮ ГОЛОКОСТУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

(на прикладі Державного університету економіки і технологій м. Кривий Ріг)

Після 24 лютого 2022 р. українське суспільство опинилось в умовах повномасштабного вторгнення російських терористів в Україну. Це вторгнення супроводжувалося і супроводжується не лише прямою військовою агресією, а й потужною інформаційно-пропагандистською компанією, яка спрямована, з одного боку, на російське суспільство, з іншого — на суспільство України, а ще і на населення інших країн. Однією з особливостей сучасної російської пропаганди є формування образу «українців-фашистів», які прагнуть знищити традиційні російські цінності, культуру, історію та, врешті, їхнє суспільство. Сучасні українські історики та політологи, деконструюючи цей пропагандистський наратив, доходять висновку, що в його основі лежить міфологізація російської та української історії, зокрема періоду Другої світової війни. Модерні російські пропагандисти (адже російських істориків, особливо сьогодні, важко назвати науковцями!) знаходять нові й нові «аргументи», які начебто підтверджують пропаганду нацизму та поширення антисемітизму в сучасній Україні. Тому сьогодні важливо та необхідно викладати в середній і вищій школі теми та курси, пов'язані з історією насилля щодо мешканців України у ХХ столітті, зокрема в роки Другої світової війни. Одним із безпрецедентних прикладів подібного насилля був Голокост.

Авторський колектив видання «Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року» розробив доволі чіткі принципи викладання цієї складної теми у середній школі. Серед них слід відзначити: правильний вибір термінів і понять; формування об'єктивного уявлення про різні факти геноцидів; розуміння умовності суспільних ролей і необхідності деконструювання пропаганди; також важливою є робота з джерелами, врахування різного досвіду учнів та культури пам'яті. Ці принципи також можна екстраполювати і на викладання тем, пов'язаних з історією Голокосту у вищій школі. Сьогодні різні курси, дотичні до історії Голокосту, представлені в навчальних планах Запорізького національного університету, Волинського національного університету ім. Лесі Українки, Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, Харківського університету мистецтв ім. І. Котляревського, Рівненського державного гуманітарного університету, Державного університету економіки і технологій, Київського національного університету ім. Т. Шевченка, в рамках Міжнародної міждисциплінарної програми з юдаїки НаУКМА тощо. Це, очевидно, неповний перелік українських вишів, у яких викладають подібні курси, тим більше, що теми, пов'язані з історією Голокосту, сьогодні внесено до більшості курсів із новітньої історії та спеціальних курсів з історії Другої світової війни. Загалом, історію Голокосту або історію Другої світової війни як окремі курси викладають, переважно, для студентів-істориків, натомість загальні курси, в яких є теми, пов'язані з історією Голокосту, можуть викладати і для студентів інших спеціальностей. Отже, можемо констатувати, що курси та теми з історії Голокосту сьогодні представлені у вищій школі. Правда, спе-

ціальні курси, здебільшого, становлять варіативну частину навчальної програми, тобто є вибірковими.

До вибіркових дисциплін належить і курс «Актуальні проблеми дослідження Голокосту в Україні», який викладають на другому магістерському рівні вищої освіти спеціальності 032 «Історія та археологія» у Державному університеті економіки і технологій м. Кривий Ріг. Курс складається з двох модулів. Перший присвячено історіографії та джерельній базі дослідження Голокосту. В рамках цього модуля студенти-магістри ознайомлюються з новітніми дослідженнями в галузі історії Голокосту, а також навчаються працювати з різними типами джерел, насамперед офіційними документами та свідченнями. Другий модуль присвячено методиці викладання історії Голокосту в школах і вишах. Зокрема, в межах цього модуля студенти навчаються досліджувати історію Голокосту через порушення прав людини, на прикладі своєї місцевості, а також через розуміння мінливості соціальних ролей акторів Голокосту та злочинності будь-якої расистської чи шовіністичної ідеології, зокрема антисемітизму. Отже, курс має на меті надати студентам знання про сучасні напрацювання з історії Голокосту, навчити їх працювати з різними типами джерел, а також запропонувати сучасні підходи до викладання історії Голокосту. Також навчальною програмою для бакалаврів спеціальності 014.03 «Середня освіта. Історія» у ДУЕТ передбачено курси «Геноцидознавчі студії» та «Актуальні проблеми дослідження Другої світової війни». В межах цих курсів вивчають теми і з історії Голокосту, зокрема на території України. Крім цього, теми, пов'язані з насиллям над євреями в роки Другої світової війни, передбачено в курсі «Історія української державності», який викладають для студентів неісторичних спеціальностей в університеті.

За декілька років викладання цих курсів як для істориків, так і для студентів інших спеціальностей, можемо констатувати, що студенти зацікавлені в отриманні подібної інформації; технології дистанційного навчання дають можливість унаочнити курси і ще більше зацікавити студентів; сучасна молодь більш емоційно сприймає події Голокосту, особливо в контексті російського вторгнення і ситуації на тимчасово окупованих територіях. Водночас є і певні проблеми, а саме: дуже мало посібників і академічних підручників з історії Голокосту в Україні; внаслідок того, що ані в середніх школах, ані у вишах не передбачено достатню кількість годин для викладання тем, пов'язаних з історією Голокосту, більшість учнів та студентів мають поверхове уявлення про це питання; недостатнім є фінансування на державному та місцевому рівні програм, дотичних до вивчення Голокосту.

Отже, сьогодні в деяких українських закладах вищої освіти передбачено курси з історії Голокосту або геноцидів. Це без сумніву, важливий крок для вивчення об'єктивного минулого України. В умовах сучасної російської агресії і злочинів, які коять російські окупанти щодо українського населення, дослідження та усвідомлення по-

дідного досвіду має стати одним із головних завдань української освіти. Адже боротьба з ворогом точиться не лише на полі бою, а й в інформаційному просторі також. І на освітян покладено важливу місію — не допустити поширення російських інформаційних фейків у середовищі української молоді.

Список літератури:

1. Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі : аналітична записка / відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол. : О. А. Удод (керівник), С. В. Віднянський, Ю. В. Грищенко, О. О. Лаврут, О. Є. Лисенко, Ю. Б. Малієнко, В. О. Мисан, П. В. Мороз, О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Л. Д. Якубова, В. П. Яремчук, О. В. Ясь. НАН України. Інститут історії України ; НАПН України. Інститут педагогіки. Київ, 2023. 57 с.
2. Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року. Рекомендації для вчителів : електронне видання / упоряд.
3. Навчальний план спеціальності 014 «Середня освіта», предметної спеціалізації 014.03 «Середня освіта. Історія». URL: https://www.duet.edu.ua/uploads/DocS/pr/22/014_b_d_2022.pdf
4. Навчальний план спеціальності 032 «Історія та археологія». URL: https://drive.google.com/drive/folders/1GJ-edd1CAtzFKgzMjzSn_ojYaNrWBKeB

Роман Шляхтич,
кандидат історичних наук, докторант
Дніпровського національного університету ім. О. Гончара

ЗАХОДИ ДО 27 СІЧНЯ У МІСЦЕВИХ ГРОМАДАХ

27 січня — Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту. Це день шани і скорботи у всьому цивілізованому світі.

Напередодні в нашому ліцеї у співпраці з Кульчинською сільською бібліотекою відкрилась виставка художньої, наукової та науково-методичної літератури на тему Голокосту, значну частину якої надав безкоштовно Український центр вивчення історії Голокосту, а також придбано під час реалізації проєкту «Мережа пам'яті». Тут можна ознайомитись зі спогадами свідків тих трагічних подій і жертв, яким удалось вижити, вибрати книжку для читання. Вчителям стануть у пригоді посібники, де розміщено матеріали, що допоможуть у вивченні такої складної теми, як Голокост.

Виставка буде відкритою і доступною для учнів, учителів, батьків, жителів села упродовж наступного тижня. Усі книжки можна брати для читання вдома.

Джерело: Кульчинський ліцей. Сторінка у фейсбук

Щорічно 27 січня міжнародна спільнота вшановує пам'ять жертв Голокосту. Саме в пам'ять про всіх, хто загинув від злочинної нацистської політики, у ЗЗСО «Павловичівський ліцей» було оформлено тематичну виставку літератури, яку надав Український центр вивчення історії Голокосту (<https://www.holocaust.kiev.ua>), і було проведено виховну годину «Голокост — вічний урок людству». Діти під час заходу не тільки згадали жертв людиноненависницької політики, а й засвідчили прагнення до боротьби з антисемітизмом, расизмом і всіма іншими формами нетерпимості, які можуть призвести до цілеспрямованого насилля щодо окремої групи людей. Відвідувачі зробили порівняння з сучасною війною, адже сьогодні весь світ бачить звірства російської армії в Україні. Рашисти, як і нацисти майже століття тому, чинять найстрашніші злочини проти людяності. Пам'ять про Голокост необхідна нам, щоб діти ніколи не були жертвами або байдужими спостерігачами проявів ворожнечі.

Джерело: ЗЗСО «Павловичівський ліцей». Сторінка у фейсбук

Відвідувачі виставки

Виставка літератури

До Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту у ліцеї с. Прохід (Ратнівська громада, Волинська область) відбулися заходи: уроки пам'яті та церемонія пам'яті на Меморіалі жертвам Голокосту. Ми дякуємо усім присутнім, учасникам заходу і організаторам, особливо вчителю історії Анатолію Мартинюку за старання та зусилля у збереженні та поверненні пам'яті про єврейську громаду Ратнівщини.

Нехай Господь зав'яже їхні душі у вічний вузол життя. Дякуємо ЗСУ за можливість це здійснити.

Джерело:

Проект «Мережа пам'яті». Сторінка у фейсбук

Церемонія пам'яті на Меморіалі жертвам Голокосту

НАУКОВІ ПОДІЇ

XIII НАУКОВО-ОСВІТНІЙ СЕМІНАР ім. РОБЕРТА КУВАЛЕКА «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ І СХІДНІЙ ПОЛЬЩІ» (продовження)

Ми вже писали, що восени 2023 р. відбувся XIII науково-освітній семінар ім. Роберта Кувалека «Історія Голокосту в Західній Україні і Східній Польщі», організований у співпраці УЦВІГ і осередку «Брама Гродська – Театр NN» за фінансової підтримки Holocaust Conference і American Jewish Committee.

Деталі заходу та враження учасників доступні в інформаційно-педагогічному бюлетені Українського центру вивчення історії Голокосту «Уроки Голокосту» № 4 (76), жовтень–грудень 2023 р.

А сьогодні ми вирішили поділитися з вами думками та рефлексіями однієї з учасниць – Лариси Лотоцької.

ЧОРНІ ВОРОНИ МАЙДАНЕКА

(спроба запізнілої рефлексії)

Час, проведений у Майданеку, не викреслити і не стерти з пам'яті...

Цей похмурий простір із бараками, сторожовими вежами та великим крематорієм, огорожений колючим дротом, пригнічує і жахає. Похмурі думки не дають спокою, змушують придивлятися до деталей.

Помічаю, що віддалік від екскурсійного маршруту, на залишках фундаментів зруйнованих бараків, прилаштувалась зграя ворон. Птахи перебирають дзьобами намочене дрібним дощем пір'я і своїм виглядом та карканням додають чорних барв до загальної картини. Деякі з них підлітають зовсім близько, сідають на стовпці огорожі чи просто на траву і спостерігають за людьми. Певно так робили і їхні предки, споглядаючи драму життя і трагедію смерті в'язнів Майданека. Кажуть, ворони — птахи розумні, та чи можуть вони збагнути, на що здатні люди? Зрештою, чи можна взагалі назвати людьми істот, які приймають ванну у воді, нагрітій вогнем крематорію, або віддають наказ розвіювати попел людських тіл як добриво для овочевих грядок? Чи можна назвати людьми тих, хто надав собі право вирішувати, кому жити, а кому помирати? Тих, хто по-садистськи насолоджується своєю безкарністю та абсолютною владою?

Концентраційний табір Майданек діяв на території Польщі з 1941-го до 1944 р. і як трудовий табір, і як табір смерті (на відміну від Белзеця та Собібору, які було створено суто для знищення євреїв і ромів, а також тих, хто намагався їм допомогти). За цей період часу через табір пройшли близько 130 тисяч в'язнів, з яких 80 тисяч залишились там назавжди, перетворившись на попіл.

Так, у Майданеку можна було вижити. Звісно, якщо ти працював, не протестував проти режиму, мав звідки взяти

гроші, додаткову їжу або теплий одяг чи взуття. І, ясна річ, не був євреем, адже належність до «нижчої раси» дорівнювала смертному вирoku. Тільки за один день у листопаді 1943 р. нацисти розстріляли і спалили в крематорії 18 тисяч євреїв. Людей змушували роздягатись і лягати рядами на землю або на тіла вже вбитих і просто стріляли в потилицю. І так дві доби поспіль під бравурні нацистські марші та веселі мелодії, які мали заглушити крики і плачі жертв, а може й совість самих катів.

Кожний в'язень Майданека був цінним як безкоштовний трудовий ресурс, а після повного виснаження перетворювався на сировину, яку потрібно використати максимально ефективно: набити волоссям матраци, переплавити золоті зуби, поремонтувати відібрані одяг та взуття,

облікувати прикраси і все відправити до райху для задоволення потреб «вищої раси». В Майданеку та на інших нацистських фабриках смерті було створено робочі місця, виконувались плани та виробничі завдання, сплачувались податки, рахувались прибутки. Людина ставала річчю, придатною для перероблення з максимальною економічною вигодою... Не віриться, що таке може бути?! Може, якщо держава не тільки не забороняє чинити подібні злочини, а й зобов'язує це робити, приймаючи відповідні закони та нав'язуючи людиноненависницьку ідеологію через засоби пропаганди.

Із початком повномасштабного вторгнення росії вкотре переконуюсь, що й сьогодні, у XXI столітті, використовуючи мову ворожнечі, досить легко пробудити в людях ненависть до тих, хто належить до іншого народу, сповідує іншу віру, розмовляє іншою мовою, має інші погляди та переконання. Сотні тисяч українців сьогодні гинуть на полі бою і від ракетних ударів тільки тому, що вони укра-

їнці. Більшість населення росії підтримує агресію щодо нашої держави, політику геноциду та виправдовує воєнні злочини рашистів. Десятиліття агресивної пропаганди зробили свою справу.

Практика показує, що навіть трагічні сторінки історії, написані кров'ю мільйонів жертв, нічого не вчать. Деся зустрічала думку, що вся історія людства — це історія війни добра та зла. Думаю, це ще й історія боротьби за те, щоб люди навчилися відрізняти одне від іншого.

...Над Майданеком сіре дощове небо. Гнітюча тиша просякнута вологою. Дрібний дощ допомагає вразливим відвідувачам приховати сльози. Тільки ворони байдуже копирсаються в землі — надійному сховку доказів масових злочинів.

Чорні ворони Майданека... Чорні ворони Бучі та Ізюма... Чорні ворони...

Лариса Лотоцька,

*учасниця XIII науково-освітнього семінару ім. Роберта Кувалека
«Історія Голокосту в Західній Україні і Східній Польщі»*

ВИСТАВКА ПРОЄКТУ «КОРОТКА ІСТОРІЯ НАСИЛЬСТВА: ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І ГОЛОКОСТ У ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ»

У Рівненському обласному краєзнавчому музеї відкрили виставку в рамках проєкту «Коротка історія насильства: Друга світова війна і Голокост у Західній Волині».

Громадська організація «Після тиші» спільно з Рівненським обласним краєзнавчим музеєм і Рівненським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти за підтримки Фонду EVZ («Пам'ять, відповідальність, майбутнє») вирішили дослідити досвіди населення Західної Волині під радянською та нацистською владами. Результати своєї роботи вони представили на виставці «Коротка історія насильства: Друга світова війна і Голокост у Західній Волині», яку відкрили в Рівному 14 лютого.

Автори виставки використали приватні архіви та сімейні й персональні історії людей різного етнічного та соціального походження, політичних і релігійних поглядів в умовах екстремального насильства часів Другої світової війни. Кожне свідчення оприлюднило колосальні цифри втрат і страждання.

Для пояснення проявів насильства і його наслідків виставка представляє визначення основних понять, доповнених історіями жителів регіону. Ці історії було реконструйовано за спогадами, записами в щоденниках, світлинами та іншими документами з українських і закордонних архівів.

Через пережиті травми, страх і традицію замовчування багато з таких історій досі залишаються нерозказаними, а отже не осмисленими нащадками. Це особливо важливо в час, коли слова «геноцид», «воєнні злочини», «злочини проти людяності», «депортації» перестали бути просто термінами в підручниках історії, а знову віддзеркалюють нашу реальність.

У виставці автори розповідають про основні аспекти історії насильства, пережитого більшістю етнічних і соціальних груп на території Західної Волині під час Другої світової війни. Центральними є події Голокосту — геноциду, який забрав найбільшу кількість життів і призвів до майже повного зникнення євреїв із Волині. У світлі цього наймасштабнішого злочину більш виразними стають вияви насильства щодо інших жертв.

«Ми намагалися показати історію Волині через призму спогадів різних людей та свідчення різних етнічних груп,

які проживають на Волині, особливо наслідки Голокосту. Виставка до кінця не розкриє всієї історичної правди, залишає простори і білі плями, де можна розповісти власні історії», — зазначив Петро Долганов, кандидат історичних

Відкриття виставки

Виступає Петро Долганов

Виступає Андрій Усач

наук, редактор часопису «Україна Модерна», один з авторів виставки.

Експозиція охоплює увесь період Другої світової війни: напад нацистської Німеччини та СРСР на Польщу у вересні 1939 р., встановлення в регіоні режиму «перших советів», німецько-радянську війну 1941–1945 рр., події нацистської окупації Західної Волині та повернення советів. Основні етапи розповіді пов'язані з особливостями репресивних і геноцидних політик, що їх втілювали радянський і нацистський режими.

Серед польських долів — розповідь про Стефанію Курцвайль, польку з Дубна, діячку польського підпілля, розстріляну НКВС у Биківні. Її історію у 2015 р. на сторінках «Волинського монітора» описала Тетяна Самсонюк. Завдяки цій публікації рідні Стефанії нарешті довідалися, що з нею трапилося.

Є на виставці також розповідь про Мері Столяр — єврейку, якій вдалося врятуватися під час знищення гетто в Рівному завдяки тому, що вона вдавала з себе польку.

Загалом же, за словами Петра Долганова, проєкт можна описати не з польського, українського чи єврейського фокусу. «Ми навпаки хотіли уникнути цих чітких односторонніх перспектив і більше зважали на людей, які чинили так чи інакше не тільки тому, що вони українці, євреї чи поляки», — зазначив він.

«Історія Другої світової війни — це історія наших дідухів та бабусь, і часто ми не можемо почути ті історії з різних причин. Спілкування з представниками покоління, яке пережило Другу світову, — це збір крихт інформації про те,

очевидцями чого вони були. Ці люди не зі своєї волі були очевидцями. Часто вони зазнавали репресій і насильства», — сказав історик Андрій Усач із громадської організації «Після тиші», наголошуючи, що розповіді сьогодні обов'язково потрібно записувати.

За його словами, географія дослідження охоплює Західну Волинь. Члени громадської організації «Після тиші» спілкувалися з людьми, яким сьогодні 90 і більше років і які переживають війну вдруге.

«На виставці ми розповідаємо, наприклад, історію Ганни Гончарук із Тучина, батьки якої врятували єврейську сім'ю в кривці. Її рідні стали Праведниками народів світу. Батька пані Ганни радянська влада заарештувала за співпрацю з ОУН. Свідчення врятованої єврейки допомогло врятувати батька — йому зменшили строк ув'язнення з 25 до 10 років. Всю сім'ю депортували і тільки 1960 р. звільнили зі спецпоселення, а в 1968 р. радянська влада дозволила їм прописатися в своєму рідному селі. І подібних історій багато», — зазначив Андрій Усач.

«Дуже важливо зберегти ту історію, яка є ще у свідченнях людей, адже на території Волині є багато сімей поляків, євреїв, українців, ромів, яких переслідували і знищували. Водночас є ще нащадки тих сімей, які рятували людей під час війни, і пам'ятають розповіді своїх батьків. Сьогодні важливо зафіксувати свідчення очевидців», — додала Алла Черній, кандидат політичних наук, керівниця Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Джерело: Monitor Wolynski

ВИСТАВКА «(НЕ)ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ»

ВИСТАВКА «(НЕ)ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ» В ІЛЛІНЦЯХ

Наприкінці січня — на початку лютого 2024 р. інтерактивну виставку «(Не)Дитячі історії» приймала Вінниччина. За ініціативою нашої колеги з Бабинського ліцею Оксани Карпини виставка відкрилася в Центрі активності громадян Іллінецької територіальної громади. Учениці пані Оксани стали ведучими виставки, а працівники Центру активності забезпечили анонсування, прийом відвідувачів і бездоганний логістичний супровід.

Протягом двох тижнів, починаючи з Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, виставку організованими групами відвідали приблизно 140 осіб, гіді-учениці провели сім екскурсій для учнів середньої та старшої школи, а також змогли організувати семінар для бібліотекарів громади.

Оскільки виставка була у відкритому доступі, на неї також могли приходити всі відвідувачі Центру активності громадян. Це стало особливістю показу в Іллінцях: певна частина відвідувачів дивилася нашу виставку самостійно, без супроводу гідів.

Іншою особливістю стали заходи «навколо» виставки. Дівчатам-гідам удалося налагодити дружні стосунки з місцевим представником єврейської громади, який навзаєм погодився провести для них екскурсію місцевою єврейською спадщиною та розказати більше про єврейські традиції. Виставку дивилися учасники місцевих волонтерських заходів, а також відвідувачі інших заходів Центру активності.

Для нас як організаторів дуже важливим став внесок місцевої громади в показ виставки, в її анонсування та інтеграцію до календаря місцевих культурних подій.

Традиційно, нижче подаємо кілька відгуків безпосередніх учасників.

«Особливо запам'ятався відгук А. Л., це єдиний єврей нашої громади. Він був дуже розчулений виставкою. Навіть запросив дівчат до старої єврейської початкової школи, розповів про єврейську історію міста, про традиції євреїв, хоча завжди відмовляв.

Ще дві бабусі, які прийшли в Центр в'язати шкарпетки для ЗСУ і почали згадувати євреїв свого дитинства. Спогади були дуже теплі, і закінчились фразою: «Хороші були люди, без них вже якось не так» (Оксана Карпина, організаторка виставки).

«Історії були дійсно цікаві. Дійсно шкода дітей того часу і не хочеться, щоб таке сталося в наш час» (відвідувач(ка)).

«Найбільше мене вразили нерозказані історії: немає нічого про цих дітей чи дорослих, ніякої інформації, хто вони й звідки» (відвідувач(ка)).

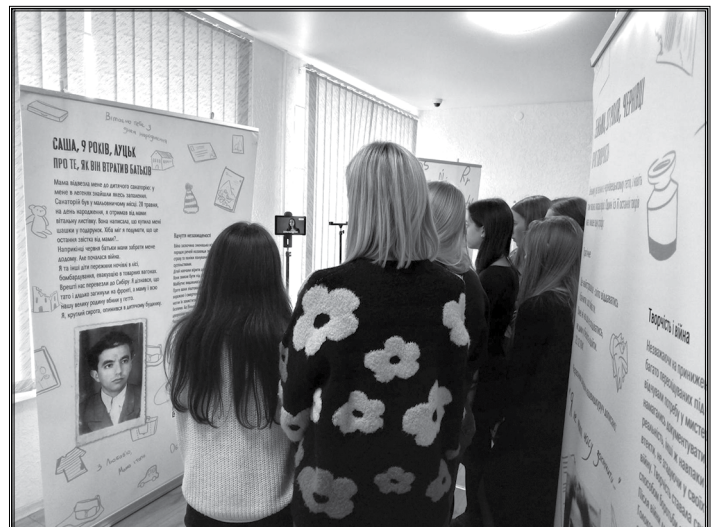
«Бути гідом — це щось нове для мене, але виявилось, що це насправді моє. Кажуть, що поки не спробуєш, доти і не визнаєш, так воно і є. Мені сподобалось усе, від наших лекцій до кінця екскурсій. Такий вид екскурсій набагато цікавіший відвідувачам і самим гідам. ...А ще ми завчасно запросили наших друзів, і вони нам допомагали підтримкою, показували відвідувачам, як їм комунікувати з нами» (Ліза, гід).

«Мені сподобалося вести цю екскурсію, дуже крутий досвід. Було самій цікаво дізнатися стільки нового і донести іншим, моїм слухачам. Розбавляли її трошки своїми історіями, нашого села. ...Хотілося б ще детальніше вивчити історії усіх людей...» (Зоряна, гід).

«Під час екскурсії я відчула й перейняла всі ці історії. Це все зачепило мене за душу» (відвідувачка).

Нагадаємо, що проєкт і виставка «(Не)Дитячі історії» створені Українським центром вивчення історії Голокосту за співпраці з транснаціональним проєктом «Вчимося пам'ятати» єврейської громади Дюссельдорфа.

Інформація УЦВІГ

Відвідувачі виставки

ВИСТАВКА «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ»

У НОВОВОЛИНСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕЇ ЕКСПОНУЄТЬСЯ
ВИСТАВКА «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ»

Із робочим візитом до нас завітали колеги із державного історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир».

Усі учасники ділилися ідеями подальшої співпраці, виводували спільний творчий проект візії розвитку культурної спадщини. Дякуємо Агенції регіонального розвитку Прибужжя, що стала комунікаційною платформою для креативних, енергійних і творчих людей із баченням розвитку культури краю і її туристичних магнітів. Віримо, що разом зможемо створити якісний і цікавий продукт.

Після завершення зустрічі екскурсивод музею Олександра Удод познайомила гостей із німецько-українською тематичною пересувною виставкою «Захистимо пам'ять», яка вшановує пам'ять жертв Голокосту.

Джерело: Виставка «Захистимо пам'ять»

Екскурсію проводить Олександра Удод

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

27 січня – МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ПАМ'ЯТИ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ

Вперше я відвідала круглий стіл «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: досвід сучасної війни проти України» ще у далекому 2016 р., і з того часу називаю Український центр вивчення історії Голокосту своїм черговим університетом. Здобутий досвід, знання та навички дуже допомогли емоційно залишатись у ресурсі, коли на українських землях розпочався черговий геноцид.

Відвідання Бабиного Яру

Тож даю лінки на наш спільний посібник для вчителів «Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року»: https://www.holocaust.kiev.ua/.../Yak_govoryty_final.pdf, а також мою статтю «Як розповідати дітям про Бабин Яр» від 29 вересня 2020 р.: <https://osvitoria.media/.../yak-rozpovidaty-dityam-pro.../>.

У жовтні 2023 р. поміж тривогами вдалося з'їздити з моїми 11-класниками з «Новопечерської школи» на польове дослідження «Меморіальні практики Бабиного Яру», тож вважаю доречним поділитись кількома їхніми рефлексіями.

Леся Юрчишин, вчителька історії, м. Київ

«Насправді я дуже багато дізналась про трагедію, що сталась у Бабиному Яру. До цього дослідження я лише чула трохи інформації про це. А от зараз я можу гарно орієнтуватись у подіях того часу. І тепер мені стає зрозуміло, які аналогії можна простежити зі сьогоденням і нашою сучасною війною. Це розуміння є надзвичайно важливим, адже саме це і робить нас свідомими громадянами та дає змогу тверезо аналізувати історичну та сьогоденну ситуацію» (учениця).

«Інформація на советському "Пам'ятнику радянським громадянам та військовополоненим солдатам і офіцерам Радянської армії, розстріляним німецькими фашистами" не є повністю достовірною, оскільки скульптура показує

сміливого, бравого радянського солдата, який захищає своєю міцною спиною дітей і цивільних від нацистів. У реальності ситуація була зовсім інша: з Києва евакуювали незначну частину громадян, війська біля Києва потрапили у велике оточення, а коли совєти повернули територію у 1943 р. — зрадником вважали кожного, хто пережив окупаційний режим» (учениця).

«Дуже проста розбіжність двох монументів: пам'ятник, де стоїть "советський герой" і закриває людей своїм тілом — весь такий великий, пишний, габаритний та дуже яскравий. І в той ж час пам'ятник загиблим учасникам ОУН — такий невеличкий, скромний, із переліком деяких відомих прізвищ та імен. Тут зразу відчувається, хто яку мету мав, ставлячи пам'ятник. Пам'ятник українським націоналістам справді дає людині чітке розуміння вшанування пам'яті цих людей, натомість пам'ятник совєтів зроблений лише для "показухи" та спроби видати себе за тих, ким вони не є насправді, зрештою все як завжди, і зараз нічого не змінилось» (учень).

«На цей момент Бабин Яр — спроба погратися в історичну пам'ять, якій дуже бракує цілісності і структурованості. Через цю неповноцінність більшість людей використовують меморіальний комплекс як місце для прогулянок із собаками і відпочинку. Я вважаю доцільними там ті форми пам'яті, які концентруються на конкретних людях і не сприяють підсиленню і без того значної дегуманізації жертв тих подій. Більшість пам'яток доволі хаотично розкидані територією комплексу. Для "примирення" пам'яток необхідно об'єднати їх якимось маршрутом, для формування якого не треба витратити багато часу. Вказівники, дошки з детальною інформацією, мапи не тільки з пам'ятками, а й зі шляхами між ними. Треба додати до обходу Бабиного Яру якусь структуру, історію, яку відвідувачі проходять. І завершити цю історію треба одним центральним монументом, який акцентуватиме увагу на тому, що так, були різні категорії жертв, але не треба забувати, що це були перш за все ЛЮДИ, а вже потім євреї, роми, оунівці тощо» (учень).

Джерело: Леся Юрчишин, сторінка у фейсбук

ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ. ГОЛОКОСТ В УКРАЇНІ: ЯК ВІН ВПЛИНУВ НА ЕТНІЧНЕ РОЗМАЇТТЯ І ЯК СЬОГОДНІ ПИСАТИ ІСТОРІЮ ЗЛОЧИНУ?

Виступ на Радіо культура в програмі «Час інтерв'ю» керівника Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолія Подольського.

Запис інтерв'ю: <https://ukr.radio/schedule/play-archive.html?periodItemID=3733594>

ПОЛЕМІКА

Пропонуємо доповідь Віталія Нахмановича на XVII круглому столі «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: досвід сучасної війни проти України», у якій порушено концептуальні питання щодо формування української політики і культури пам'яті про жертви Голокосту. Тому подаємо цей матеріал саме в рубриці «Полеміка», сподіваючись на відгуки наших читачів.

ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ ЯК ЗБРОЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Тема, винесена у назву цього тексту, є дуже складною, дразливою та контроверсійною. Насправді, ми маємо зробити важливий психологічний крок. Україна вже пережила перед повномасштабною російською агресією «війну пам'ятей», пов'язану з діяльністю Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр» (МЦГБЯ). Але все одно то була «війна» за «правильний» спосіб увічнення пам'яті жертв нацизму.

Нині ж ідеться про те, що сама пам'ять про Голокост стає зброєю у загальних війнах. Адже однією з цілей російського вторгнення було проголошено «денацифікацію України», а саме ліквідацію «режиму, який глорифікує нацистських поплічників», що автоматично означає співвідповідальність за Голокост і тих, кого глорифікують, і тих, хто глорифікує.

З іншого боку, трагедії сучасної війни у природний спосіб будуть затьмарювати у пам'яті людей трагедії минулого сторіччя. Це призведе до абсолютно іншого виміру конкуренції пам'ятей, яка до цього обмежувалася пам'яттю про жертви тоталітарних режимів минулого. Таку конкуренцію ми вже де-факто спостерігали у дискусії про місце розташування Національного військового меморіального

кладовища, для якого «не підійшли» ані Биківня, ані (про що менш відомо) Бабин Яр.

У такій ситуації саме собою постає питання: чи потрібна взагалі пам'ять про Голокост в Україні, якщо, з одного боку, її використовують не лише для таврування нинішніх і колишніх борців за незалежність, а й для підважування самої ідеї української незалежності, а з іншого, вона затьмарює пам'ять про сьогоденні жертви.

Для того, щоб відповідально підійти до відповідей на це питання, ми маємо усвідомити, як і чому пам'ять про Голокост використовують сьогодні як зброю. Почнемо з ситуації внутрішньої.

Сюжет 1

З 26 січня до 11 лютого 2024 р. у приміщенні Музеї історії міста Києва без великого розголосу пройшла виставка «Документи та долі», присвячена Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту та організована вже згаданим вище сумнозвісним МЦГБЯ. Цю виставку МЦГБЯ планує надалі презентувати в Європі, зокрема в Парижі, де розташовано штаб-квартиру ЮНЕСКО.

Виставка складалась з архівних документів, фотографій і стислих розповідей про особисті історії київських євреїв, яких убили нацисти, та видатних євреїв, народжених у Києві, які пережили Голокост.

З-посеред документів ключовими є два: широковідомий німецький наказ «всім жидам міста Києва та околиць» зібратися на розі вулиць Мельникова та Дегтярівської 29 вересня 1941 р. і наказ коменданта Української допоміжної поліції керівникам будинків про доставлення «всіх жидів, працівників НКВД та членів ВКП(б)» до поліції або (у випадку з євреями) до єврейського табору на вул. Керосинній.

Жодних інших наказів щодо антиєврейських репресій на виставці не було. У такий спосіб, фактично, було зрівняно відповідальність за знищення десятків тисяч київських євреїв між німецькою окупаційною владою та місцевою допоміжною «українською» поліцією, яка, насправді, цією владою була створена і її накази виконувала.

На цьому лінії «української відповідальності» не закінчувалася. Вона простежується, практично, у кожній другій історії про долі євреїв. При цьому на виставці жодним словом не були згадані рятівники, які заради часто-густо незнайомих людей ризикували, а то й накладали життям своїм і своїх родин.

Єдиний виняток становить історія Діни Пронічевої, яку з в'язниці «врятував поліцай, який насправді був партизаном». Але де і в кого вона переховувалася надалі, нам не розповідають.

Цей «поліцай-партизан» з'явився не випадково. Природно було б очікувати, що виставка, присвячена пам'яті жертв Голокосту, розповідатиме лише про євреїв. Тому не мала би дивувати відсутність згадок про ромів і військово-полонених, душевнохворих і українських націоналістів. Якби не виявилася одна категорія жертв нацистів, яку організатори не оминували своєю увагою.

Ми вже згадували про «працівників НКВД та членів ВКП(б)», яких треба було здавати поліції. Ще один архівний документ — це «Довідка про життя молоді та комсомольців Ленінського району під час фашистської окупації». Хоча представлений на виставці фрагмент розповідає про масову страту євреїв, вибір саме цього документа для експонування має остаточно створити уявлення у відвідувача про дві групи жертв — євреїв і радянських активістів. Тому і рятує єврейку від загибелі радянський партизан, а не пересічний киянин.

Отже, ми бачимо, що МЦГБЯ жодним чином не відмовився від засадничих пунктів своєї програми: звинувачення українців у колаборації та прославлення СРСР, зокрема, як рятівника євреїв. Недарма, хоча з сайту цієї організації прибрали портрети тих із її фундаторів, які потрапили під міжнародні та українські санкції, натомість залишили як чинні документи й історичний наратив, написаний у 2018 р., й художню концепцію авторства скандального Іллі Хржановського.

Сюжет 2

Восени минулого року побачило світ тематичне число часопису «Україна Модерна» під назвою «Голокост в Україні: як (не)пишуть історію злочину». Число вийшло за підтримки канадської благодійної фундації «Українсько-єврейська зустріч» дуже обмеженим накладом і де-факто наразі доступне лише на сайті УМ за передоплатою.

Число складається з двох частин: форуму з назвою, тожньою назві числа, і шести наукових статей, п'ять з яких присвячено співучасті ОУН, української поліції або місце-

вого населення у Голокості. Форум являє собою заочне обговорення у форматі письмових відповідей, які його учасники мали надати на низку запитань, наперед поставлених редакцією. Попри те, що запитання сформульовано максимально «науково», їх зміст зводиться до такого:

- 1) відповідальність і участь місцевих організацій і суспільства в цілому під час реалізації Голокосту;
- 2) відповідальність bystander;
- 3) поведінка неєврейського населення в часи Голокосту;
- 4) перспективність порівняльних студій геноцидів;
- 5) особисті долі та свідчення в історії Голокосту в Україні;
- 6) гендерні студії у дослідженні Голокосту;
- 7) які ще напрями студії Голокосту в Україні є перспективними?
- 8) яким є і яким має бути вшанування пам'яті про Голокост в Україні?

Неважко помітити, що перші (а отже ключові) три запитання пов'язані винятково з участю та відповідальністю за Голокост місцевого неєврейського населення та його організацій. Очевидно, що в такий спосіб учасників обговорення підсвідомо підштовхують до думки, що і вшанування пам'яті має бути зосереджено саме на спокутуванні провини українців.

Ще два запитання стосуються модних сьогодні усної історії і гендерних студій. На цьому тлі запитання «Які ще напрями студії Голокосту в Україні є перспективними?» видається відвертим знуцанням. Тобто, на думку редакції, засадничі питання щодо загальних причин і ідеологічних витоків Голокосту, міжнародного політичного і воєнного контексту його втілення, порівняння долі євреїв у різних окупованих і союзних нацистам країнах, феноменології порятунку та єврейського опору не є перспективними і не заслуговують на окреме обговорення.

Як відомо, саме запитання вже містить половину відповіді. Тому, в принципі, було вже не дуже важливо, кому ці запитання редакція ставитиме. Однак і в цьому аспекті упорядники не поклалися на волю випадку. З українського боку до участі у форумі було запрошено (очевидно, за суто формальною ознакою) очільників трьох недержавних організацій, що займаються історією та пам'яттю про Голокост: Максима Гона («Мнемоніка», Рівне), Анатолія Подольського (Український центр вивчення історії Голокосту, Київ), Ігоря Щупака (Інститут «Ткума», Дніпро), — і завідувача відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАНУ Олександра Лисенка.

Набагато цікавішим був відбір іноземних учасників. Це, по-перше, двоє чинних (Кай Струве і Мартін Дін) та один

Віталій Нахманович

колишній (Дітер Польш) члени Наукової ради того самого МЦДБЯ, а також троє істориків — Омер Бартов, Джаред Мак-Брайд, Іван-Павло Химка, — відоміх, насамперед, послідовною багаторічної «викривальною» та «звинувачувальною» активністю щодо ролі у Голокості українських націоналістів та взагалі українців. Годі й казати, що жоден з них досі не був відомий як фахівець із гендерних студій, усної історії чи порівняльного аналізу геноцидів.

Ключовим висновком із цих двох сюжетів є той, що російські проксі з МЦДБЯ та проєвропейські ліві ліберали з «України Модерної» в ключових аспектах збігаються у своєму куті погляду на історію та пам'ять про Голокост в Україні.

Щоб спробувати дати цьому раду, треба подивитися на ситуацію в набагато ширшому контексті. І почнемо з найвищого рівня — критичної ситуації, що склалася в світі.

У грудні 2023 р. перший заступник директора-розпорядника Міжнародного валютного фонду Гіта Гопінат виступила на Світовому конгресі Міжнародної економічної асоціації з програмною доповіддю під назвою «Друга холодна війна? Збереження економічної співпраці в умовах геоекономічної фрагментації». А у січні 2024 р. міністр оборони Великої Британії Грант Шаппс виступив із промовою, ключовою тезою якої було твердження про те, що ера миру, яка почалася 35 років тому з падінням Берлінського муру, добігає кінця, і ми перейшли від повоєнного світу до довоєнного. Причому Шаппсу йшлося вже не про Холодну, а про справжню світову війну, першими ластівками якої він означив російську агресію в Україні, війну Ізраїлю з ХАМАС, напади хуситів на торговельні судна у Червоному морі. А нової «вісью зла» Шаппс очікувано бачить Росію, Китай, Іран та Північну Корею.

Ці виступи важливі тим, що вони походять не від експертів, які не несуть жодної відповідальності за свої слова, чи генералів, які завжди раді потурбуватися про додаткові бюджетні кошти, а від людей, які контролюють міжнародні фінанси та міжнародну політику. Саме вони, кінець кінцем, ухвалюватимуть або не ухвалюватимуть доленосні рішення, які можуть призвести до холодної чи гарячої війни. І якщо в їхніх головах світова війна вже на порозі, то з великою долею вірогідності вона незабаром почнеться в реальності.

Але якщо економічна чи збройна світова війна все ж таки поки що залишається у майбутньому, світова ідеологічна війна точиться вже не перший рік. І пам'ять про Голокост у ній посідає не останнє місце.

Перший приклад із «другого фронту» цієї війни — з Ізраїлю. Абсолютно очікувано, що брутальний напад ХАМАС 7 жовтня 2023 р. на південь Ізраїлю, вбивство близько 1200 переважно мирних людей і захоплення майже 250 заручників пробудили у суспільній свідомості ізраїльтян та євреїв усього світу спогади про найжахливіші часи тотального знищення — про Голокост.

Звісно, ані реальні масштаби сьогоденішнього злочину, ані реальні можливості ХАМАС не зіставні з нацистськими, хоча й стали наймасштабнішим масовим убивством євреїв після Другої світової війни. Але треба розуміти, що пам'ять про Голокост для Ізраїлю та світового єврейства є не просто спогадом про трагедію минулого сторіччя. Усі роки свого існування Держава Ізраїль позиціонує себе як місце, де євреї будуть захищені від будь-яких нових спроб масового знищення, а постійне нагадування про Голокост мало забезпечити підтримку єврейської держави з боку світової спільноти. Натомість держава не виконала свого призначення, а пам'ять не вберегла.

Зі свого боку, ХАМАС, його союзники та симпатисти просувають візію відплатної акції Ізраїлю в секторі Газа як геноциду палестинців, який виправдовується «агресором» жертвами та пам'яттю про Голокост. І тут дуже показово є позиція Росії.

Напевно, ключовою ідеологічною складовою сучасного російського реваншизму є те, що можна назвати «Релігією Перемоги». Цей майже поганський культ апелює до «Золотої доби», що настала після перемоги у «Великій Вітчизняній війні», коли СРСР був ледь не наймогутнішою державою світу, до якої ставилися одночасно із вдячністю, повагою і страхом. Глобальною метою сучасної Росії є повернення до тих часів, гаслом — «Можемо повторити!», а ритуалом — урочисті святкування річниць «Великої Перемоги», що набули виразних ознак карго-культу.

У цьому контексті інтервенція в Україну розглядалася в Кремлі як перший крок на шляху повернення до «Золотої доби». А вже російське керівництво наприкінці 2021 р. відкрито проголосило своєю метою відкидання НАТО до кордонів часів СРСР і створення так званого багатопольярного світу, в якому Росії знову належатиме одна із чільних ролей.

Позицію щодо власне України сформулював Володимир Путін у програмній статті «Про історичну єдність росіян та українців», опублікованій улітку 2021 р. У ній протиставлявся політичний режим, що героїзує ворогів Росії від Мазепи до Бандери і потурає сучасним «радикалам і неонацистам», і український народ, що породив «справжніх патріотів і переможців, якими завжди пишалися в Україні». Очільник Кремля фактично закликав українців скинути «неонацистський режим» і повернутися у спільну країну та до спільної «Релігії Перемоги». Саме це й досі залишається офіційною метою російської агресії.

Власне тема Голокосту не стояла на першому плані в сучасній російській ідеології. З одного боку, на відміну від радянських часів, єврейська трагедія широко згадувалася на офіційному рівні, насамперед, у контексті ролі радянської армії у порятунку євреїв від повного знищення. Разом із тим, хоча Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту було встановлено ООН 2005 р. у дату визволення табору смерті Аушвіц саме радянськими військами, у самій Росії він так і не набув офіційного статусу. Натомість з 2014 р. на цю дату — 27 січня — припадає один із так званих Днів військової слави Росії — «День повного звільнення Ленінграда від фашистської блокади» у 1944 р.

Це заклало ґрунт для майбутньої конкуренції пам'ятей, яка стала виявлятися з початку 2020-х років. Найбільш показовим стало урочисте відзначення в Ізраїлі у січні 2020 р. 75-ї річниця звільнення Аушвіцу, яке зусиллями тодішнього прем'єра Біньяміна Нетаньягу перетворилося на особистий бенедік Путіна. Чільні ізраїльські політики по черзі дякували особисто «високому гостю» за звільнення табору смерті. Одночасно в самому центрі Єрусалима Путін відкрив пам'ятник жертвам блокади Ленінграда і у своєму виступі проголосив, що «блокаду Ленінграда і Голокост не можна ні з чим порівняти». А вже восени російське міністерство освіти викреслило Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту з календаря освітніх подій на 2020/2021 рр.

Остаточне повернення до радянської парадигми пам'яті про Голокост зафіксувало російське МЗС на початку 2024 р. 22 січня на сайті МЗС з'явився документ під назвою «Відповідь офіційного представника МЗС Росії М. В. Захарової на питання ЗМІ у зв'язку з рішенням Уряду ФРН виступити в Міжнародному суді ООН як третя сторона у розгляді між

ПАР та Ізраїлем». Основним об'єктом «критики» став німецький уряд, який «узяв курс на підрив російських зусиль із недопущення реабілітації нацизму», зокрема «активніше за інших у Європейському союзі виступає на захист київського режиму, який проголосив героїзацію фашистських колабораціоністів ключовою складовою своєї внутрішньої та зовнішньої політики».

Проте у фокусі уваги цього документа були не німецько-українські, а німецько-ізраїльські відносини. Претензія висувалася до «беззастережної підтримки, яку Берлін завжди надає Ізраїлю», попри «обурення, яке колективне покарання палестинців у секторі Газа викликає в усьому світі». Але «обурення» російського МЗС викликало навіть не це, а той факт, що свою підтримку Німеччина мотивувала власною «історією і злочином проти людяності у вигляді Голокосту».

Для початку Захарова зробила внесок у тлумачення документів ООН, пояснивши, що «згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї і цілою низкою інших міжнародних документів, Голокост — це переслідування і масове знищення нацистами представників різних етнічних і соціальних груп». А далі на трьох сторінках вона викладала історію злочинів нацистської Німеччини проти народів СРСР, які та не бажає визнавати геноцидом.

«З усього цього, — наголосила Захарова, — можна зробити висновок, що в контексті поточного розгляду в Міжнародному суді ООН Берлін вирішив виділити з усього, що становить його історичну провину перед людством, лише одну його частину — проблематику Голокосту, і те — розглядати її далеко не повністю, а лише під тим кутом, що вигідно йому на даний момент».

Отже, допоки Україна та Ізраїль змагаються за увагу світу в медійному, фінансовому і збройному вимірах, Росія для себе вже ідеологічно об'єднала їх із Німеччиною та іншими країнами Європи, які всі разом дотримуються «негласних догм “порядку, заснованого на правилах”, що визначаються Вашингтоном».

І одним із ключових російських викликів цьому «вашингтонському порядку» є вимога замінити вшанування єврейських жертв Голокосту покаяттям і матеріальними компенсаціями за жертви «усього радянського народу» і насамперед — етнічних росіян.

Парадокс цієї претензії полягає в тому, що почуття провини за злочини нацизму саме перед Росією (з якою винятково ототожнюється колишній СРСР), довгий час заважало і досі значною мірою заважає Німеччині надавати повноцінну допомогу Україні в боротьбі проти російської агресії.

Але в цілому в Москві точно визначили больову точку Заходу, навколо якої побудовано сучасне європейське суспільство.

У той час, коли путінська Росія «вставала з колін», розбудовувала армію, випробовувала межі терпіння Заходу в Грузії, Україні та Сирії і мріяла про повернення у «зоряне минуле», Європа створювала «рай на землі».

35 років після завершення Холодної війни країни Старого Світу скорочували армії і воєнну промисловість, розвивали глобальну економіку і підвищували податки на бізнес, очікували на «кінець історії» і перемогу демократичного ладу в усьому світі. За рахунок цього, а також дешевого газу з Росії, дешевих товарів із Китаю і дешевих робочих рук з усього «глобального Півдня», їм вдалося розбудувати соціальні демократичні держави, в яких запанували пацифізм і толерантність, права людини і мульти-

культурність. А в центрі цього щасливого і безтурботного життя також постала новітня релігія — «Релігія Голокосту», злочину, який повністю заперечує усі зазначені цінності, і щодо якого сучасна Європа може найрішучіше виставити гасло «Ніколи знову!».

Але якщо російська «Релігія Перемоги» має виразний поганський характер, то «Релігія Голокосту» у своїх основних рисах наслідує християнство. Тільки церкви в ній замінені меморіалами і музеями Голокосту, відвідання їх має характер прощ, а замість покаяття за гріхи треба повсякчас каятися за співучасть у знищенні євреїв. Різниця лише в тому, що каятися треба не за власні гріхи, а за гріхи нації, не перед Б-гом, а перед євреями, і не приватно, а публічно.

Хоча останнім часом цей ритуал стає в нагоді і для особистих потреб. Показовим є приклад Ілона Маска. Після нападу ХАМАС і початку відплатної акції з боку Ізраїлю у жовтні 2023 р., мережу X (колишній твіттер), що належить Маску, все частіше стали звинувачувати в антисемітизмі через численні антиізраїльські пости. У цій ситуації Маск, замість перегляду редакційної політики, у січні 2024 р., напередодні Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту демонстративно відвідав меморіал «Аушвіц-Біркенау» та взяв участь у круглому столі з проблеми антисемітизму. Американський мільярдер був щиро переконаний, що ця «проща» стане найкращою відповіддю на всі звинувачення.

Але «Релігія Голокосту» потрапила в пастку, властиву більшості світських культів, що апелюють до досвіду певного явища. Оголошений «унікальною історичною подією», Голокост утім не став подією винятково символічною, а залишився, насамперед, конкретно-історичною.

Для єврейської історичної пам'яті він природно є органічною та невід'ємною частиною, апогеєм історії антисемітизму. Показовою тут є реакція Яд Вашем на згаданий вище офіційний виступ Марії Захарової. Ізраїльський меморіал не став аналізувати усі складові цього «маніфесту», а зосередився на головному — загрози унікальному й водночас конкретному статусу Голокосту: «Яд Вашем розцінює заяву російського МЗС як серйозне спотворення Голокосту. Всупереч заявленій заяві, Голокост був безпрецедентним систематичним геноцидом, який здійснили нацисти, знищуючи єврейський народ... Міністерству закордонних справ Росії було б непогано залишити Голокост осторонь, переслідуючи політичний порядок денний».

Щодо західної пам'яті, то здавалося би природним виводити Голокост як унікальне явище поза межі історичного часу та простору. Натомість, оскільки в матеріальному світі жодне історичне явище не може «висіти у повітрі», європейська свідомість де-факто перетворила на унікальне явище усю Другу світову війну та абсолютизувала «зло — добро» саме в її контексті.

Тому не випадково, що Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 2005 р. «Пам'ять про Голокост» (змістом якої, до речі, намагалася маніпулювати у своїй заяві Захарова) у своїй преамбулі посилається на «нерозривний зв'язок між ООН та тією безпрецедентною трагедією, якою стала Друга світова війна». А у тексті резолюції згадується Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього, «яка була прийнята з метою уникнути повторення актів геноциду, подібних до тих, які були скоєні нацистським режимом». Цю тезу повторює і Резолюція ГА ООН 2007 р. «Заперечення Голокосту». «Пам'ять про Голокост, — сказано в ній, — має велике значення для запобігання новим актам геноциду».

Парадокс полягає в тому, що згадані резолюції було ухвалено вже після Сребрениці, Руанди та Дарфуру, визнаних геноцидами світовою спільнотою. Тобто, попри те, що пам'ять про Голокост не запобігла новим аналогічним злочинам, у т. ч. в Європі, ООН продовжує закликати до неповторення того, що нерозривно пов'язано винятково з нацизмом і Другою світовою війною.

Цей розрив свідомості вже в українському контексті добре ілюструє

Сюжет 3

У 2015 р. з'явився відкритий лист західних науковців та експертів-українознавців президенту України Петру Порошенку та голові Верховної Ради Володимирі Гройсману проти щойно ухваленого так званого антикомуністичного закону. Свій протест автори мотивували низкою аргументів, зокрема:

- начебто неможливістю через появу цього закону критики УПА, яка «стратила десятки тисяч поляків», та ОУН, «котра співпрацювала з нацистською Німеччиною» та «брала участь у єврейських погромах в Україні»;
- несправедливістю «засудження усього советського періоду як окупації України»;
- утисками за ознакою історичної пам'яті: «півтора мільйона українців, які померли, воюючи з нацистами в рядах Червоної армії, заслуговують на повагу так само, як і ті, хто боровся проти Червоної армії та НКВС. Ті, хто вважає перемогу над нацистською Німеччиною за один із найважливіших історичних моментів, не повинні бути залякані або почуватися вигнанцями».

Цей лист підписали 64 історики, у т. ч. 16 німецьких і австрійських.

Жодних інших колективних звернень від західної наукової спільноти (зокрема, до Путіна чи російських колег) не з'являлося від початку російської агресії у 2014 р. і аж до грудня 2023 р., коли 67 видатних діячів науки та політики Німеччини виступили з критикою політики німецького уряду, який надає замало підтримки Україні.

Показовим є той факт, що цю заяву підтримали лише двоє з 16 підписантів заяви 2015 р.: Мартін Шульце Вессель із Мюнхена (який був навіть одним із трьох ініціаторів листа 2023 р.) та Андреас Каппелер із Відня.

Вищесказане надає відповідь на поставлене нами запитання: чому, коли йдеться про проблематику Голокосту в Україні, фактично збігаються позиції (про)європейських, (про)єврейських та (про)кремлівських акторів? З одного боку, усі вони зацікавлені у розкритті історії української співучасті в Голокості. (Про)європейські — для покаяння, (про)єврейські — для запобігання антисемітизму, а (про)кремлівські — для звинувачення і підважування української державності. З іншого боку, усі вони досі підносять винятково позитивну роль СРСР у Другій світовій війні. (Про)європейські та (про)єврейські — через примат антинацизму, а (про)кремлівські — з ностальгії та для піднесення російської імперської ідеї. Результат для України виходить дуже прикрий.

Але обговорювати подальші перспективи у цій сфері є сенс лише з урахуванням глобальних змін, які очікують на той світоустрій, що склався після Другої світової та Холодної війн. Недарма ми на початку цитували чільних західних діячів, які констатували перехід до нового передвоєнного світу.

Цей перехід уже триває. Його ознаками є не лише російський імперський реваншизм, поширення агресивного іс-

ламського фундаменталізму, збройні агресії в Україні та Ізраїлі чи очікувані війни у Тайвані чи Кореї. Не менш важливими є серйозні зміни всередині західного світу, зокрема:

- зростання ксенофобії та націоналістичного ізоляціонізму як реакції на вибуховий ріст кількості мігрантів і біженців;
- зростання політичної ваги вкрай правих і вкрай лівих сил, що свідомо прагнуть знищити основи традиційної демократії, основаної на розподілі влад та свободі слова;
- банкрутство ідей пацифізму і теорії світового поширення демократії через економічну глобалізацію.

Остаточна перемога цих тенденцій призведе до повної руйнації ліволіберального світу з його засадничими цінностями. Але й для того, щоб зберегти демократичні засади власного світоустрою, західним країнам доведеться переглянути багато своїх ключових ідей. І напевно чи цей процес омине «Релігію Голокосту».

Сьогодні ми не знаємо, ані яким буде новий повоєнний світ, ані, насправді, хто буде його володарями. Але ми можемо уявити собі долю пам'яті про Голокост, залежно від можливих відповідей на ці питання. За перемоги ісламського радикалізму, очолюваного Іраном, ця пам'ять просто зникне. За перемоги Росії вона, у кращому випадку, перетвориться на маргінальний додаток до «Релігії Перемоги». Але й за тріумфу оновленого, але демократичного Заходу ця пам'ять має зазнати кардинальних змін. І, насамперед, позбутися своєї «унікальності», яка нерозривно пов'язує її з контекстом Другої світової війни. Адже одним із завдань Третьої світової є покінчити з нюрнберзьким міфом про Другу світову як перемогу тотального добра над тотальним злом. Без цього неможливо позбутися міфу про комунізм і Радянський Союз як частину глобального добра, а отже змінити вкорінене ставлення до Росії — безпосереднього сучасного нащадка СРСР.

Україна не може собі дозволити залишитися осторонь цього процесу, просто тому, що сьогодні пам'ять про Голокост є потужною зброєю в руках наших ворогів. Але для того, щоб змінити ситуацію, Україні, як і в багатьох інших питаннях, треба, насамперед, позбутися задавненого комплексу меншовартості. Зрештою, що важливіше: щоб в Україні пам'ятали про Голокост, чи щоб пам'ятали так, як сьогодні хочуть зовнішні актори?

Щоб ця пам'ять зберіглася, треба не йти сліпо у фарватері російського, західноєвропейського чи єврейсько-ізраїльського дискурсу, а шукати ґрунт для неї у власній історії. Першим кроком на цьому шляху може стати запропонований українськими науковцями у Концепції комплексної меморіалізації Бабиного Яру — перетворення Голокосту з «унікальної події» на універсальний символ усіх геноцидів, яких лише в Україні протягом минулого сторіччя було чотири, а зараз на наших очах розпочинається п'ятий. Одночасно має відбутися зміщення акцентів зі злочинців на праведників, тобто із засудження і каяття за минуле на вшанування та насагу на майбутнє.

А наступним кроком має стати перетворення пам'яті про Голокост зі складової світських псевдорелігій на предмет глибоко переосмислення і акцепції релігіями традиційними — юдаїзмом і християнством, які від самого свого виникнення дивилися на єврейську історію як на символічну.

*Віталій Нахманович, історик і етнополітолог,
провідний науковий співробітник Музею історії міста Києва*

ПРАВЕДНИКИ НАРОДІВ СВІТУ ІЗ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ: ТІ, ХТО ПЕРЕМІГ БІДУ

Ми продовжуємо цикл матеріалів, присвячених українським Праведникам народів світу, що живуть у містах, які постраждали від російської агресії. Сьогодні Західна Україна стала прихистком для декількох мільйонів біженців з інших регіонів країни. Проте безпечні місця, як-от Львів та Івано-Франківськ, також є мішенями для ворога.

На початку повномасштабної війни внаслідок обстрілу було зруйновано військовий аеропорт Івано-Франківська, ракети пошкодили авіаційно-ремонтний і бронетанковий заводи у Львові, ще одна ракета, що впала на житлову зону села Велика Вільшаниця, вбила п'ятеро людей, а 6 липня 2023 року через влучання в житловий будинок загинули 10 львів'ян.

Майже всі родини Праведників народів світу з західного регіону вирішили залишитися в Україні попри воєнну загрозу. Розкажемо про подвиги декількох таких родин і про те, як вони живуть в Україні під час війни.

Катастрофа в Західній Україні

У Шоа (в перекладі з іврит — Катастрофа; так євреї називають Голокост) на теренах Західної України загинули сотні тисяч євреїв, які до того сторіччями жили поряд із польським, українським, угорським тощо населенням регіону. Напередодні німецької окупації в українській частині Галичини майже на 12 % зросла кількість євреїв через біженців із Центральної Європи.

У 1941 році радянська окупація Західної України змінилася окупацією німецькою. Німці принесли з собою поділ населення на «арійців» і «неарійців». Історикиня Жанна Ковба пише у своїй книжці «Людяність у безодні пекла»:

«Перед місцевим населенням, особливо міським, вже з зими 1941–1942 рр. постала проблема елементарного фізичного виживання. Голод, холод дошкуляли однаково і «арійцям», і «неарійцям» ...

Єврейське населення було фактично приречене на вимирання ще й тому, що для нього були встановлені жорсткі обмеження перебування на ринках. Євреї не міг купити харчів в українців та поляків, бо селянам вже з листопада заборонено було продавати «картоплю на власну руку» (тобто самим). Міщанам, які мали власні городи, щоб завести картоплю, потрібний був «спеціальний дозвіл». Звична торгівля з євреями, через євреїв була порушена. ...Оскільки євреї, а їх чисельність була ще на весну 1942 р. значною, фактично вилучалися з торгівлі, «неарійське» населення, щоб прожити, змушене було користуватися чорним ринком. Євреїв виставляли винуватцями існування цього ринку, де вони були злісні перекупники і спекулянти. ...

Розстріли проводились систематично й організовано по усій території Галичини. Поряд із цим були задіяні масові пропагандистські і організаційні заходи для залучення місцевого населення, насамперед українців, до антисемейських виступів. Приводом для таких виступів у перші дні

окупації стали розстріли в'язнів у тюрмах НКВС в останні дні червня, коли Червона армія вже відступала».

Керівник Українського центру історії вивчення Голокосту Анатолій Подольський зазначив для УІЕ, що «Голокост у Західній Україні був частиною тотального переслідування українських євреїв по всіх українських землях під час нацистської окупації України 1941–1944 рр. І одночасно частиною історії Голокосту у всій Європі. Єврейські громади під нацистською окупацією на теренах Східної Галичини, Закарпаття, Північної Буковини страждали так само, як і їхні співвітчизники — українські євреї на теренах Центральної, Південної, Східної України. Особливістю був той факт, що більшість євреїв Західної України загинули в гетто або були депортовані в табори смерті на теренах Польщі (Белжець, Аушвіц) і в табори в Трансністрії».

Історик Віталій Нахманович вказує на особливості Шоа в різних регіонах України: «Закарпаття — це Угорщина, там до весни 1944 р. взагалі Шоа не було, а потім, після німецької окупації Угорщини, практично всіх євреїв депортували в Аушвіц. Буковина — це Румунія, звідти євреїв депортували в гетто в Трансністрії. Галичина — це Генерал-губернаторство, звідти євреїв депортували в Белжець. Волинь — це Райхскомісаріат Україна, євреїв частково розстрілювали на місці, частково також депортували в Белжець».

У концтаборі Белжець загинули кілька тисяч євреїв із містечка Золочів, і про це місце наша перша історія.

Золочів

У цьому місті євреї жили сторіччями. Звідси походить раб Ісхїєл Міхл (знаний також як Золочівер) — цадик, відомий на весь єврейський світ чудотворець та автор гімну, який співають хасидські громади по всьому світу, називаючи його «нігун рабі Міхла з Золочева».

У Золочеві народився Нафталі Імбер, автор державного гімну Ізраїлю «га-Тіква» («Надія»), та Роалд Гоффман, лауреат Нобелівської премії з хімії.

Гоффман дивом урятувався від загибелі в Голокості — тоді маленького хлопчика сховав сільський вчитель Микола Дюк. Разом із дружиною Марією вони переховували в містечку Унів родину Розенів і маленького Роалда. Меморіальний комплекс історії Голокосту «Яд Вашем» визнав родину Дюків Праведниками народів світу.

У документальному фільмі «Слово Праведника» історію рятування євреїв Золочева розповідає Іван Григорович Вовкотруб — син Праведників народів світу Григорія та Марії Вовкотрубів, простих хуторян, які під час Шоа врятували безліч євреїв. Історія Вовкотрубів записана в шостій серії «Слова Праведника», в якій розповідається про Львівщину.

Іван Вовкотруб із дружиною і сестрами Бертою та Елою Каннер. Золочів, початок 2000-х рр. Фото з домашнього архіву Вовкотрубів

Коли в Золочеві почався погром, на хутір до Вовкотрубів почали приходити єврейські родини: Бауми, Піки, Каннери, Кремніщери, Шверци. Усі вони знайшли у Вовкотрубів притулок і захист на три роки війни. У 1993 році «Яд Вашем» визнав Григорія та Марію Вовкотрубів Праведниками народів світу. А у 2019 році за участі проекту «Слово Праведника» Єврейська рада України нагородила Івана Григоровича званням Праведник України.

На цьому історія не закінчилася. У 2020 році мені як продюсерці «Слова Праведника» написала Стефанія Фокс із Нью-Йорка: «Мого батька рятувала людина з прізвищем Вовкотруб. Я побачила, що у вас є фільм про Вовкотрубів, можливо, це ті самі люди?». Довгий час вона шукала якусь інформацію про рятівника в інтернеті. У 2019 році ми переклали англійською сторінки у Вікіпедії, і тоді Стефанія знайшла те, що шукала роками.

Так, Стефанія виявилася донькою Давида Піка, якого рятували Григорій і Марія. Через неї ми затоваришували з дітьми Каннерів, яких також спасло подружжя Вовкотрубів. У часи Covid-19, коли через локдаун життя було дуже важким, Каннери та Піки надали підтримку своїм рятівникам.

Франківщина

За даними Єврейської конфедерації України, у Львівській області відомо 1009 героїв, на Тернопільщині — 653, у Волинській області — 60, на Закарпатті — 19, в Івано-Франківській області — 246.

Декілька років тому мені пощастило познайомитися з Катериною Шереметою (Ільницькою), Праведницею народів світу з Франківщини. Разом із батьком Петром Ільницьким та братами вона рятувала 16 євреїв.

Авраам Грюншлаг, єврейський хлопчик з Івано-Франківська, який вижив у Шоа, розповідає про рятування євреїв на Франківщині в інтерв'ю «Яд Вашем»:

«Мій батько шукав місце, де можна сховатися. Він знав, що я не переживу концентраційного табору. Він шукав, де можна переховатися. Була єврейська родина Кеслер з шести осіб... Вони жили в селі Росточки. У 1942 році, коли німці організовували трудові табори, Кеслери не хотіли йти ані в трудовий табір, ані в гетто. Тому вони втекли до лісу біля свого села й надіялися, що місцеві мешканці будуть допомагати їм із продуктами».

Вони побудували землянку в глибині лісу й платили Петру Ільницькому за допомогу з їжею. Коли в 1943 році в них почали закінчуватися гроші, вони попросили Петра знайти іншу єврейську родину, яка змогла б оплачувати їжу для двох сімей в обмін на місце в землянці. Тоді Петро зустрівся з батьком Авраама Грюншлага, який переховував родину в Болехові. Вони домовилися переїхати в безпечніше місце в лісі.

«Петро Ільницький був дуже релігійним. Більшість людей у селі були дуже бідними, і вони не могли дозволити собі не брати гроші за їжу. Ільницький точно ці гроші заслужив», — каже Грюншлаг.

Схованок у лісі було декілька. У якийсь момент одну з землянок, де жили 18 євреїв, знайшли селяни. Євреї дали селянам гроші й попросили принести їжу. Проте п'ятеро з євреїв перейшли до землянки, де жили Грюншлагі й Кеслери. За 48 годин селяни повернулися до першої землянки з карателями та всіх розстріляли.

Зараз родина Катерини Шеремети живе біля Івано-Франківська.

Ще один Праведник народів світу з Франківщини — Кирило Кіндрат. Після війни він переїхав до Рівного, де провів величезну роботу з пошуку родин Праведників народів світу на Рівненщині. Сам Кіндрат визнаний Праведником за врятування життя професора Шлезінгера.

«До мене привели професора Ісаака Шлезінгера, вченого єврея, який був відомий у наукових колах у Польщі, знав

Праведниця світу Катерина Шеремета з фотографією свого батька, Праведника народів світу Петра Ільницького. Село Угорники, січень 2021 р. Фото проекту «Слово Праведника»

Праведник світу Кирило Кіндрат. Фото з архіву «Яд Вашем»

понад 10 мов, перекладав Кумранські знахідки. Щоб заховати його, я зробив дві криївки, на стайні та в погребі», — згадує Кіндрат в інтерв'ю. Весь час протягом війни професор жив у Кіндрата, і щоб віддячити своєму рятівникові, навчав його англійської мови. Врятований і рятівник лишилися друзями все життя.

Про подвиги Ільницьких і Кіндрата розповідає десятий фільм із серії «Слово Праведника».

Також у 2018–2021 роках «Слову праведника» пощастило задокументувати ще декілька історій рятівників євреїв із Західної України, визнаних «Яд Вашем» (Катерина Клебан із Рави-Руської; родина Попелів із Борислава; родина Дідухів із села Трійця, про яких розповідає львівська серія фільму).

Фільми ми передаємо в подарунок Українському центру вивчення Голокосту, музею «Територія Терору» тощо. Дякую всім, завдяки кому світ буде завжди пам'ятати про високі подвиги українських Праведників народів світу.

*Маргарита Ормоцадзе,
співзасновниця/продюсерка проекту «Слово Праведника»
(Word of the Righteous), який розповідає про доблесть українців,
які рятували євреїв по всій Україні під час Голокосту.*

*Джерело:
«Українсько-єврейська зустріч»*

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ

Тема. Я – ЛЮДИНА. САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ (урок-практикум)

Очікувані результати діяльності

Після завершення уроку учасники зможуть:

- розуміти і розрізняти зміст понять: *індивід, особа, особистість, громадянин, ідентичність, самореалізація людини, соціалізація, особиста гідність, совість, сім'я, субкультура*;
- відтворювати основоположні теорії та факти, вдало підбирати приклади;
- вільно оперувати основними поняттями;
- використовувати загальновідомі докази з самостійною і правильною аргументацією;
- демонструвати здатність самостійно підбирати необхідну інформацію до уроку;
- формулювати і висловлювати власну думку щодо особистої гідності, необхідності автономії особистості, ролі сім'ї у процесі формування людини та громадянина;
- обстоювати власну позицію, використовуючи інформацію з різних галузей знань.

Епіграфи:

«Головне — завжди пам'ятати, що ти — Людина» (Л. Рутт).

«Кожна людина — це центр світу, і світ тим і цінний, що він наповнений такими центрами» (Е. Канетті).

ХІД УРОКУ

На початку уроку пропонуємо учням переглянути відео гурту SPIV BRATIV — «Ти знаєш, що ти — людина» (Василь Симоненко): <https://youtu.be/qjxtxUSpdaA>.

Викладач. Ми народжуємось у цьому світі і поступово набуваємо певних, притаманних лише нам, фізичних ознак і рис характеру. З волі батьків, родичів ми отримуємо ім'я, прізвище. Проживання у певному населеному пункті дає нам можливість називатися його мешканцями. Наше походження, особливості культури, в умовах якої ми зростаємо, допомагають сформувати у нас відчуття належності до певної спільноти. Під час навчання, професійної зайнятості, громадської активності, у стосунках із сім'єю, родиною, друзями, колегами ми формуємось як особистості, розвиваємо власні «Я», усвідомлюючи при цьому належність до різноманітних груп. Результатом цього процесу конструювання власного «Я» і є ідентичність.

1. Очікування учасників. Вправа «Чарівна скринька» (5 хв.)

Учасникам роздають невеликі аркуші паперу (можна липкого). Викладач просить написати на них, чого саме підлітки чекають від тренінгу. Після цього кожен учасник зачитує свій напис і прикріплює аркуш на підготовлений заздалегідь плакат із зображенням скриньки.

2. Знайомство

Сьогодні ми з вами зібралися, щоб краще пізнати себе та своїх друзів, колег і налагодити взаємодію. У цьому нам допоможуть сьогоднішні вправи.

Завдання 1. Твоя візитка.

Учні отримали випереджальне домашнє завдання створити власну візитку: вона має розпитати вдома, звідки походять їхні предки, зокрема батьки (наприклад, з якої місцевості, чому вони переїхали тощо).

Завдання 2. Твої дідусі та бабусі

Повісьте на дошці мапу, яка найбільше підходить до цієї розмови у вашій групі (Європи, України, області). На мапі ви або учні показуєте, звідки походять їхні дідусі та бабусі. Далі можна коротко обговорити, що означає, якщо ти або твої батьки виростили в іншому місці? Якщо потрібно, можна заглибитися в історію. Що ви берете з собою, а що лишаєте по собі?

Переваги: багатомовність, ще одне місце для відпочинку на канікулах, належність до різних культур. Недоліки: туга за домівкою, втрата частини культурного спадку.

Люди залишають свої рідні краї в пошуках роботи, втікаючи від переслідувань, задля об'єднання з родиною, в пошуках пригод.

Завдання 3. «Не хочу вихвалитися, але я...»

Усі учасники тренінгу сідають у коло, кожен по черзі називає своє ім'я та говорить фразу, що починається зі слів: «Не хочу вихвалитися, але я...». Наприклад: «Не хочу вихвалитися, але я добре граю у футбол». У вправі мають бути задіяні всі учасники.

Завдання 4. «Найважливіші речі в житті»

Наше життя дуже стрімке, цікаве, повне несподіванок, але в ньому існують найважливіші речі, які люди цінують понад усе, називаючи їх безцінними, тому що придбати ці речі не можна ні за які гроші. Як ви гадаєте, що це може бути?

3. Інформаційне повідомлення

Феномен української ідентичності

В Україні проблема національної ідентичності має свої особливості, зумовлені передусім тривалим періодом бездержавності, перебуванням територій сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень, тривалою мовно-культурною асиміляцією українського населення. Українська національна ідентичність перебуває на стадії становлення і проходить етап, який розвинені європейські держави-нації пережили в період модерну. Визначальною умовою формування національної ідентичності є позитивне сприйняття громадянами своєї нації, країни, держави. Як свідчать соціологічні дослідження, позитивною тенденцією формування української національної ідентичності можна вважати те, що більшість українців пишаються своєю країною, вважають себе патріотами, попри всі соціально-економічні проблеми свого буття.

Перегляд відеоматеріалу: Квітка Цісик: «Я мріяла, що в Україні мене почують» <https://www.youtube.com/watch?v=z3LILQuXoFU>.

Евристична бесіда

Що, на вашу думку, спонукало відому американську співачку, яка активно працювала в англomовному світі реклами, радіо та телебачення, активно долучитися до виконання українських пісень?

«Візьміться за руки, зробіть вибір»

Усі учасники заняття стають у коло і беруться за руки, кожен по черзі має назвати ім'я свого одногрупника: «Я обираю (ім'я), тому, що ... (далі потрібно сказати комплімент цій людині й назвати хоча б одну її унікальну рису, все потрібно робити швидко, не задумуючись). Вправа триває доти, доки не візьмуть участь усі присутні на занятті.

4. Підсумки уроку

Поясніть, як ви розумієте твердження, що знання про себе необхідні людині для того, щоб бути людиною? Чи поділяєте ви цю думку?

Чому усвідомлення людиною своєї ідентичності є важливим для кожного?

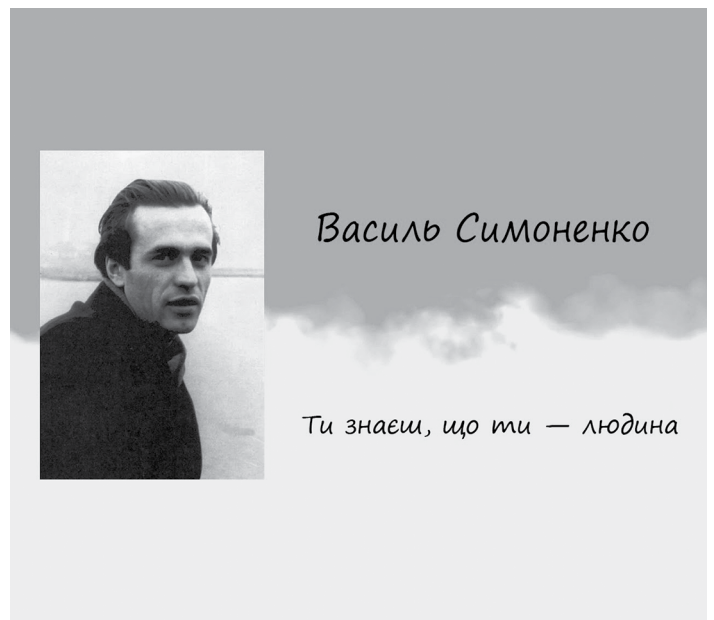
5. Рефлексія

Чи справдилися ваші сподівання, які ви мали на початку заняття?

Джерела та література

1. Антисемітизм: давні та нові упередження : методичний посібник для вчителя. URL: https://tandis.odihr.pl/bitstream/20.500.12389/20447/1/05394_4ukr.pdf
2. Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба». Офіційний сайт: <https://ww2.novadoba.org.ua/>
3. Міністерство освіти і науки України. Громадянська освіта (Інтегрований курс) 10 клас. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf>

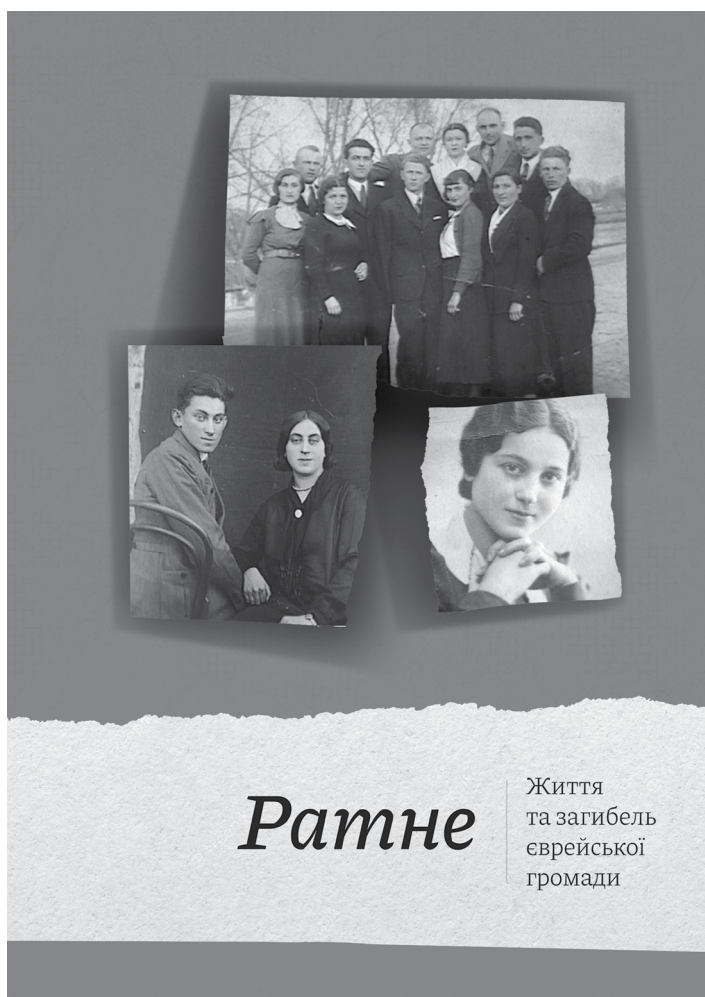
Мирослава Діка,
викладачка суспільних дисциплін
ДНЗ «Ковельський центр профтехосвіти»

ВИДАННЯ ПРОЄКТУ «МЕРЕЖА ПАМ'ЯТІ»

Ратне: життя та загибель єврейської громади / Петро Долганов. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 92 с.

Єврейська громада мешкала у Ратному від XVI ст., а з XIX ст. євреї становили більше ніж половину населення містечка й формували особливий культурний простір штетлу. Більшість із них загинула під час Голокосту. У цьому тексті йдеться про історію єврейської громади Ратного і її загибель під нацистською окупацією. Видання розраховано на істориків, краєзнавців, учителів, учнів і усіх, хто цікавиться історією України, рідного краю, Другої світової війни й етнічних меншин України.

Кисилін: життя та загибель єврейської громади / Петро Долганов. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 81 с.

Події українсько-польського протистояння в Кисиліні вже неодноразово привертала увагу українських і польських істориків та журналістів, однак історію єврейської громади досі було висвітлено лише коротко в довідниках. Водночас події Голокосту в Кисиліні рясніють багатьма іменами й важливими фактами — про них ітиметься у цій праці. Видання розраховано на істориків, краєзнавців, учителів, учнів і усіх, хто цікавиться історією України, рідного краю, Другої світової війни й етнічних меншин України.

Мізоч: життя та загибель єврейської громади / Роман Михальчук. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 108 с.

У цьому виданні досліджено історію Голокосту в селищі Мізоч Рівненського району Рівненської області, центрі Мізоцької територіальної громади. Видання розраховано на істориків, краєзнавців, учителів, учнів та усіх, хто цікавиться історією України, рідного краю, Другої світової війни й етнічних меншин України.

АНОНС

Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка / відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол. : О. А. Удод (керівник), С. В. Віднянський, Ю. В. Грищенко, О. О. Лаврут, О. Є. Лисенко, Ю. Б. Малієнко, В. О. Мисан, П. В. Мороз, О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Л. Д. Якубова, В. П. Яремчук, О. В. Ясь. НАН України. Інститут історії України; НАПН України. Інститут педагогіки. Київ, 2023. 57 с.

11 січня 2024 р. на сайті Інституту історії України було розміщено анотацію, зміст і повний текст видання: «Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі». В аналітичній записці розглянуто сучасний стан історичної освіти у РФ, схарактеризовано і визначено ідейну спрямованість підручників з історії, за якими російська окупаційна влада організує навчання школярів на тимчасово окупованих територіях. Запропоновано заходи й рекомендації щодо протидії російській історичній пропаганді та реалізації т. зв. когнітивної деокупації.

Повний текст аналітичної записки: http://resource.history.org.ua/item/0017875?fbclid=IwAR1kG1_wmurCQSpPz3BVPEYW9eYQ8CSZU1MFlqvBH056Tz9ERbBMRNJS2w

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. XXIV Всеукраїнський конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського
2. Освітні події
3. Наукові події
4. Полеміка
5. Новини бібліотеки Центру

Адреса редакції:

Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна

Тел./факс: +38 (044) 285-90-30

www.holocaust.kiev.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Редакційна колегія:

Любов Кремінець
Анатолій Подольський
Олена Пазюк

Дизайн, комп'ютерна верстка:

Марина Кулікова